

SULTAN I. ALÂADDİN KEYKUBÂD VE SELÇUKLU-MOĞOL MÜNASEBETLERİ

Osman ÇETİN*

ÖZET

XIII. yüzyılın en önemli olayı Moğol istilâsıdır. Bu makalemizde biz, istilânın, Anadolu Selçuklu Devletini tehdit etmeye başladığı yıllarda, Sultan Alâaddin Keykubâd'ın, ülkesini Moğol tehlikesinden korumak için takip ettiği politikayı anlatmaya çalışacağız.

SUMMARY

Sultan Alâaddin Keykubâd (I.) and The Relations Between
Seljukians and Mongols

The most important event of thirteenth century was Mongol occupation. In this article, we are trying to explain the relations between Seljukians and Mongols.

Anadolu Selçuklu Devletine ikbâl devrini yaşatan Sultan I. Alâaddin Keykubâd (616-634/1219-1237), kardeşi I. İzzeddin Keykâvüs (608-616/1211-1219)'ün ölümünden sonra, 616/1219 yılında tahta çıktı¹. Aynı yıl Moğol hükümdarı Cengiz Han (1169-1227), ayrıntılarına girmeyi gerekli görmediğimiz bazı siyasî gelişmelerden sonra, büyük bir ordu ile batıya doğru hareket ederek Hârezmşahlar devleti topraklarına girdi ve başta Semerkand ve Buhara olmak üzere bü-

* Doç. Dr.; Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1 İbn Bîbî, el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye, tıpkı basım, ngr.: A.S. Erzi, Ank., 1956, s. 209; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Tarih, Beyrut, 1966, XII, 313-314; Ebu'l-Ferec, Ebu'l-Ferec Tarihi, çev. Ö. R. Doğrul, Ank., 1950, II, 504-505; Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, İst., 1971, s. 327.

tün Türkistan şehirlerini ele geçirerek tahrib etti. Doğu İslâm âleminin en büyük, en güzel ve en müreffeh şehirleri yakılıp yıkılırken halkı da korkunç bir katliama tâbi tutuldu². Tarihçi İbnü'l-Esîr bu istilâ hareketini: "Moğol istilâsını yazmaktan yıllarca kaçındım. Bu olayı yazmayı hiç istemiyordum. Bazan yazmanın gereğine inanır ve bir adım ileri atar, sonra vazgeçip iki adım gerilerdim. İslâmın ve müslümanların ölüm haberini ve başlarına gelen bu büyük felâketi yazmak kime kolay gelebilir? Kim bu büyük felâketin yazılması ve anlatılmasını kolay görebilir? Keşke annem beni doğurmasaydı, keşke bu büyük felâketten önce ölüp gitseydim! Adım, sanım unutulsaydı da bu hadise ile karşılaşmasaydım ve bu olayı yaşamasaydım!"³ sözleri ile anlatmaya başlar ve Moğol istilâsının İslâm dünyasında meydana getirdiği dehşet havasını çok güzel bir şekilde dile getirir.

İlk saltanat yılında doğuda ortaya çıkan bu olumsuz gelişmeleri dikkatle takip eden Anadolu Selçuklu Devletinin yeni sultanı Keykubâd, Moğol selinin er geç kendi sınırlarına da ulaşacağını düşünerek tedbirler almaya başladı. Moğol istilâsı yeni bir göç dalgasının Orta Asya'dan batıya, özellikle Anadolu'ya akmasına sebep olmuştu⁴. Bu durum göçebe kesâfetinin bütün ağırlığı ile hissedildiği Doğu Anadolu'ya, başka bir ifade ile sınır boylarına özellikle dikkat edilmesini gerektiriyordu. Bu sebeple Sultan, Konya başta olmak üzere Sivas, Kayseri ve Erzurum surlarını tamir ettirdi. Hatta, bu şehirler kadar olmasa bile Amasya, Malatya, Erzincan gibi ikinci derecedeki şehirlerin kale ve surlarını da tamir ve tahkim ettirmeyi ihmal etmedi⁵. Bu arada orduya çeki düzen vererek muhtemel Moğol saldırılarını karşılamaya hazırlandı. Her ne kadar Keykubâd, babasının vefatından sonra kardeşi İzzeddin Keykâvüs ile taht kavgasına girişmişse de⁶ onun, kardeşinin ölümünden sonra siyasî bir çekişme olmadan Selçuklu tahtına oturması, üstelik bunun ümerânın ittifakı, hatta, bir rivayete göre, bizzat kardeşi Sultan I. İzzeddin Keykâvüs'ün tasvibi ile⁷ gerçekleşmesi orduda ve politik kadrolarda çekişmeyi önlemişti. Bu durum yeni Sultana büyük bir avantaj sağlamış ve Keykubâd güçlü bir merkezî yönetim kurmayı ve zamanla bazı devlet adamlarında görülen direnmeyi bertaraf etmeyi başarmıştı⁸. Keykubâd'ı avantajlı kılan

2 Geniş bilgi için bk.: İbnü'l-Esîr, age, XII, h. 617 yılı olayları; Ayrıca bk.: Ebu'l-Ferec, age, II, 505; Sluper, Bertold, İran Moğolları, çev.: C. Köprülü, Ank., 1971, s. 34 vd.; Barthold, W., Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, haz.: H.D. Yıldız, İst., 1981, s. 234 vd.; Kafesoğlu, İbrahim, Harezmsahlar Devleti Tarihi, Ank., 1984, s. 485 vd.

3 İbnü'l-Esîr, age, XII, 358.

4 Moğol istilâsı sebebiyle Anadolu'ya yönelen göç dalgası hakkında geniş bilgi için bk. Çetin, Osman, Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı, İst., 1981, s. 64 vd.

5 İbn Bîbî, age, s. 253; Turan, age, s. 331 vd.

6 İbn Bîbî, age, s. 114 vd.; Turan, age, s. 293-296.

7 İbn Bîbî, age, s. 200-203; Ebu'l-Ferec, age, II, 504-505; İbnü'l-Esîr, age, XII, 353-354; Turan, age, s. 326.

8 İbn Bîbî, Anadolu Selçukî Devleti Tarihi (Muhtasar Selçuknâme Tercemesi), çev. M.N. Genç-osman-F.N. Uzluk, Ank., 1941, s. 105-108; Turan, age, s. 339-341.

başka bir husus da, kardeşinden büyük ölçüde siyasî birliği sağlanmış bir ülke devralması ve Moğolların henüz kendi sınırlarına uzak bulunmaları idi.

I. İzzeddin Keykâvüs devrinde Bizanslılarla anlaşma yapılmış⁹, Ermeniler itaat altına alınmıştı¹⁰. Fakat doğudaki gelişmeler, özellikle 622/1225 yılında Celâleddin Hârezmşah (617-628/1220-1231)'in Azerbaycan'a yerleşerek Selçuklulara komşu olması Keykubâd'ın iç ve dış politikasında çok dikkatli davranmasını gerektiriyordu. Çünkü Celâleddin'in durumu Selçuklu-Moğol münasebetlerinin seyrinde önemli ölçüde etkili olacağı benziyordu.

Celâleddin Hârezmşah babasının ölümünden sonra onun yerini almış (617/1220), Moğollarla mücadele ede ede önce Gazne'ye, oradan da Hindistan'a çekilmişti (618/1221). Üç yıl orada kalan Celâleddin daha sonra İran'a döndü (621/1224). 1225 yılında da Azerbaycan'a gelerek Meraga şehrini kendisine başkent yaptı¹¹.

Celâleddin'in Azerbaycan'a yerleşmesi, ister istemez onu bölgedeki diğer devletlerle ilgilenmeye sevketti. Önce Selçuklu sultanı Alâaddin Keykubâd'a elçisi Mücirüddin Tâhir ile Temmuz 1225 tarihli bir mektup gönderdi¹². Mektubunda gayr-i müslimlerle yaptığı mücadeleyi anlatıyor, aynı mücadeleyi Anadolu'da sürdüren Keykubâd'ı övüyor ve birlikte hareket etmenin, dostluklarını geliştirmenin öneminden bahsediyordu. Keykubâd elçiyi çok iyi karşılamış ve ondan Celâleddin'in Moğollarla yaptığı başarılı mücadelelerini dinlemişti. Selçuklu Sultanı bir yıl sonra, 1226'da, mukabil bir elçi göndererek Hârezmşahlar hükümdarı ile dostluğunu pekiştirmek istedi¹³. Ancak bir süre sonra iki hükümdar arasında siyasî gerginlik ortaya çıktı.

Celâleddin, Keykubâd'la dostluk kurmaya çalışırken Erzurum Meliki Cihan-şah ve Ahlat valisi Hâcib Ali'nin hasmâne davranışlarıyla karşılaştı. Bunun üzerine Erzurum ve Ahlat çevresini tahrip etti. Ayrıca Şevval 626/Ağustos 1229'da Ahlat'ı kuşattı. Cihan-şah Ahlat'tan sonra sıranın Erzurum'a geleceğini anlayınca, Keykubâd'a tabiiyetini unutarak Celâleddin'i metbû tanıdı. Bu son gelişmeler dostluk havasını yok etti ve iki hükümdarın arasının açılmasına sebep oldu. Öte yandan, Ahlat kendi hâkimiyetlerinde bulunduğu Eyyübîler'den Melik Eşref sürekli olarak Keykubâd'ı tahrik ediyor ve Hârezmşah'ın Selçuklu

9 Turan, age, s. 290.

10 Turan, age, s. 312 vd.

11 Nesevî, Celâlütin Harezşah (Tarihü Celâlüddin Mengübirtî), çev. N. Asım, İst., 1934, s. 40 vd.; İbnü'l-Esir, age, XII, 395-397, 425-427, 495-496; Ebu'l-Ferec, age, II, 513-516; Sluper, age, s. 39-41, 52.

12 İbn Bibî, el-Evâmirü'l-Alâiyye, s. 371-373; Turan, age, s. 363-364; Taneri, Aydın, Celâlî'd-din Hârizmşah ve Zamânı, Ank., 1977, s. 42-47.

13 İbn Bibî, age, s. 376 vd.; Taneri, age, s. 62-64, 66, 69; Turan, age, s. 365-367.

topraklarına da taarruz edebileceğini, bu sebeple ona birlikte karşı koymalarının uygun olacağını hatırlatıyordu¹⁴.

Sultan, Celâleddin'i Ahlat kuşatmasından vazgeçirmek için önce Şemseddin Altun-aba'yı, arkasından Kemâleddin Kâmyar'ı elçi olarak gönderdi. Muhasarayı kaldırmaması ve gücünü Moğollara karşı kullanmasını tavsiye etti. Ayrıca yazdığı mektupta Moğollarla ilgili düşüncelerini dile getirdi. Fakat bütün bunlar Celâleddin'i kararından döndüremedi ve Ahlat 627/1230'da harabeye dönmüş olarak Celâleddin Hârezmsah'ın eline geçti¹⁵. Bütün bunlar, Hârezmsahlar hükümdarının yenilgisi ile sonuçlanan Yassıçemen muharebesini zarûî kılmıştı¹⁶.

Sultan'ın, aşağıda belirteceğimiz Moğollar hakkındaki düşünceleri ile birlikte ele alınırsa Celâleddin'le olan münasebetlerini ve onun bölgedeki siyasî ve askerî varlığını kendi Moğol politikasının önemli bir unsuru olarak değerlendirdiğini görmek mümkündür.

Keykubâd hemen her zaman gerçekçi bir politika izlemiş, hasımlarını veya dostlarını seçerken, harbe yahut sulha karar verirken bu gerçekçiliğinden ayrılmamaya çalışmıştır. Ermeniler ve Rumlara karşı tertiplendiği seferlerdeki kesin kararlılığı; özellikle Kırım seferi öncesinde Rumlar hakkında söylediği sözler, onun, çevresinde bulunan milletler hakkında edindiği bilgileri ve bu bilgi ve tecrübelerini değerlendirme biçimini çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bazı Selçuklu tacirleri Rumların tecavüzlerine maruz kalmış ve durumu Keykubâd'a bildirmişlerdi. Şikayetleri dinleyen ve ülkesindeki ticarî faaliyetlerin aksamasına sebep olan Rumların bu hareketleri karşısında büyük bir hiddete kapılan Sultan, yanındakilere şöyle demişti: "Meşhur sözdür. 'Rumu ezmezsen ezer'. Biz o milleti yüksek merhamet ve şefkatimiz gereği sükûn ve emniyet içinde yaşattık. Eğer fazla budalalıklarından bu nimetin kadrini bilmiyorlar ve canlarını malları uğrunda tehlikeye atan tüccara tecavüzle onları korku ve telaşa düşürüyorlarsa o şaşkın adamların terbiyesini vermek için kuvvet göndermekte mazur, belki de memduh ve meşkûr oluruz"¹⁷.

Görüldüğü gibi, Keykubâd, Rumlara karşı yürütülecek en etkili politika-nın onları ezmek olduğu düşüncesindedir ve bunu Rumlar hakkındaki bilgi ve tecrübelerine bağlı olarak söylemektedir. Buna karşılık o, Moğollarla savaşmamak, onlarla dostça münasebetler kurmak ve böylece ülkesine verebilecekleri zararlardan korunmak düşüncesindedir¹⁸.

14 Nesevî, age, s. 96-97, 104-105; İbnü'l-Esîr, age, XII, 460-461; Turan, age, s. 368-369.

15 Nesevî, age, s. 115 vd., 125-126; İbnü'l-Esîr, age, XII, 487-488; Ebu'l-Ferec, age, II, 527; Turan, age, s. 368-369.

16 İbn Bîbî, age, s. 392 vd.; Nesevî, age, s. 131-132; İbnü'l-Esîr, age, XII, 489-490; Turan, age, s. 369-371.

17 İbn Bîbî, age, s. 303-304.

18 İbn Bîbî, age, s. 378.

Moğollarla dostça münasebetler kurmanın en emin yolunun onları kendi topraklarından uzak tutmak olduğu açıktır. İşte Celâleddin, Keykubâd için bunu sağlayabilecek bir hükümdar durumunda idi. Kanaatimizce bu durumu çok iyi değerlendiren Selçuklu Sultanı, kendisi için Moğollardan daha az tehlikeli saydığı Celâleddin'i Moğollarla Selçuklular arasında bir engel, bir tampon olarak görüyordu. Üstelik Hârezmşahlar hükümdarı Gürcü tehlikesini de bertaraf etmişti. Ne var ki, Keykubâd, Celâleddin'in Doğu Anadolu topraklarını tahrip ederek Ahlat'ı ele geçirmesini ülkesinin menfaatleri ve ileride karşı karşıya kalabileceği endişesini taşıdığı Moğol istilâsı açısından tehlikeli görmüş ve bu duruma engel olmaya çalışmıştır. Sultanın bu düşüncesindeki isabet, Celâleddin'in 1231 yılında ölümünden sonra ortaya çıkan olaylarda görülür. Zira Moğollar 1232'de, onun Doğu Anadolu, özellikle Ahlat bölgesini tahrip etmesinden yararlanarak, hemen hiçbir mukavemetle karşılaşmadan, Eyyübî ve Artuklulara ait olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirlerini işgal ve her tarafı tahrip ve yağma etmişlerdi. Hatta bir Moğol birliği Sivas yakınlarında görüldü¹⁹. Bu Moğol akınlarının Gürcü Kraliçesi Rosudan (1223-1247)'ın teşvik ve tahriki ile gerçekleştiğinin anlaşılması ise, Gürcülerin aleyhteki faaliyetleri açısından Celâleddin faktörünün önemini ortaya çıkarmaktadır. Celâleddin'e düşman olan Bâtınîler de onun Yassıçemen'deki yenilgisinden sonra Moğollara haber göndererek kendilerini Azerbaycan'a davet etmişlerdi²⁰.

Sultan Alâaddin Keykubâd'ın Moğollarla doğrudan doğruya başlattığı siyasî münasebetlere gelince: Doğu Anadolu'daki son gelişmeler Sultan'ın Moğollara karşı duyduğu endişelerinde ne kadar haklı olduğunu göstermişti. Henüz tehlikeli bir durum olmamakla birlikte, Keykubâd'ın tahta çıktığı yıl başlayan Moğol istilâsı, sonunda, Selçuklu sınırlarına gelip dayandı. Doğudan gelen bu istilâ selinin, yalnız askerî güçle durdurulmasının çok zor olacağını hisseden Sultan, Moğollarla siyasî temasları başlatarak onlarla dostâne ilişkiler kurmanın iyi olacağını düşündü. Aslında 1220'de başlayan Moğol istilâsı, ertesi yıl Gürcistan'a kadar gelmiş, bu arada bütün İran şehirleri yağma ve tahrip edilmişti. 1224 yılında Cengiz'in ülkesine dönmesinden sonra İran kaderi ile başbaşa bırakıldı. Muhtemelen Celâleddin Hârezmşah da bu durumu dikkate alarak Hindistan'dan İran'a geçti ve Azerbaycan'a yerleşerek Moğolları küçük savaşlarla tâciz etmeye başladı²¹. Bu savaşlarla hızlarını kestiği Moğolları birkaç yıl Horasan bölgesinde durdurmayı başaran Celâleddin'i yenmiş olması Keykubâd'ın siyasî itibarını arttırdı. Bu durumu da değerlendirmek isteyen Sultan, 630/1232 yılında Moğol Hanı'na bir elçi gönderdi²². Böylece Moğollarla Selçuklular arasında doğ-

19 İbn Bibî, age, s. 418-419; İbnü'l-Esir, age, XII, 499-500.

20 İbnü'l-Esir, age, XII, 495.

21 Ebu'l-Ferec, age, II, 516, 522-523; Sluper, age, s. 42.

22 İbn Bibî, age, s. 452-454; Ebu'l-Ferec, Tarihü Muhtasari'd-Düvel, ys., ts., s. 435; Turan, age, s. 376.

rudan siyasi münasebetler başlamış olmakla birlikte Keykubâd, her ihtimale karşı harbe hazırlanmaktan da geri durmadı ve bu maksatla ordusunu takviyeye, doğuda harap olan kaleleri tamir ve tahkime başladı²³.

Alâeddin'in elçi göndermesi ile başlayan Selçuklu-Moğol münasebetleri, Oktay Han'ın, Emir Şemseddin Ömer'i, 633/1236 tarihli bir mektupla Sultan'a göndermesi ile devam etti. Han, mektubunda kendisinin dünya hükümdarı olduğunu söylüyor, dostluğunun herkese fayda, düşmanlığının da zarar getirdiğini bildiriyordu. Ayrıca Keykubâd'a, kendi dünya hâkimiyetini kabul ederek Moğollarla "il" olmasını (barış içinde yaşamasını) tavsiye ediyor ve bunu yaparsa dostluklarını kazanacağını, ülkesinin Moğol istilâsından emin olacağını imâ ediyordu.

Alâeddin Keykubâd Moğol elçisini çok iyi karşıladı. Kendi elçisini de kıymetli hediyelerle Oktay Han'a göndermeyi ihmal etmedi²⁴.

Moğolların Selçuklu sınırlarında durmaları ve Keykubâd'a karşı dostâne bir siyaset takip etmelerine, Sultan'ın, Anadolu'nun siyasi birliğini sağlaması, kurduğu güçlü merkezî idare ile etkili bir yönetimi gerçekleştirmesi ve doğudaki kaleleri tahkim etmesinin büyük etkisi olduğuna şüphe yoktur. Keykubâd'ın Moğollara karşı takip ettiği yumuşak siyasetin temelinde ise, onun, Moğollar hakkındaki düşünceleri yatmakta idi. Şimdi iki ayrı mektubundan Sultan'ın bu düşüncelerini öğrenmeye çalışalım.

Abbasî Halifesi Nâsır Lîdinillah (572-622/1180-1224), 124 yılında Muhyiddin İbnü'l-Cevzî'yi Keykubâd'a elçi olarak göndermişti. Elçinin geliş sebebi, Moğolların Irak'a doğru ilerlemeleri ve bu durumdan halifenin tedirginlik duyması idi. Bu sebeple Halife, Sultan'dan 2000 asker göndermesini ve Moğollara karşı kendisine yardım etmesini istiyordu. Sultan, Halife'ye 2000 yerine 5000 asker göndermekle beraber, ümerâsı ile görüşerek ona şu tavsiyelerde bulunmaktan da geri durmadı: "Sel gibi akan ve dünyayı ateşe veren bir ordu ile ve taze bir milletle savaşmak değil, onlarla dostâne münasebetler kurmak daha iyidir. Hatta Halife'nin, her memleketin güzide elçilerini Han'a göndermesinde isabet vardır"²⁵.

Ahlat muhasarasından vazgeçirmek için Celâleddin'e gönderdiği mektubunda ise şöyle diyordu: "Ukâla-i kurûn-i evâil ve hükemâ-i ezmân-ı sâlifinin dediği üzere yeni bir devlet kuran ve ilâhî kudrete bağlanan bir kavim ile savaşmak doğru olmadığından, derhal Moğollara elçiler gönderip onlarla anlaşmak, hatta bunu birlikte yapıp Sultan Muhammed Hârezmşah'ın hatalarından dolayı müslümanlar adına özür dilemek, tatlı sözler ve hediyelerle onları yumuşatmak gerekir. Böylece müslümanlara yapacağımız iyilik, adımızı ebediyete kadar götürür.

23 Turan, age, s. 377.

24 İbn Bibî, age, s. 454-456; Ebu'l-Ferec, age, s. 249; Turan, age, s. 385-386.

25 İbn Bibî, age, s. 256-259; Turan, age, s. 334-335.

Ben müslümanların selâmeti için elçi göndereceğim. Artık yağmayı bırakıp ec-daddan Melikşah ve Sancar gibi büyük sultanların yolunu tutmalı ve müfritlerin sözlerine kanmamalıdır²⁶.

Dikkat edilirse, Selçuklu Sultanı'nın Moğollara karşı takip ettiği siyaset bu iki mektubun ortaya koyduğu düşüncelerine son derece uygun düşmektedir. O, Moğolların üstün savaş gücünü görmüş ve bu güce aynı şekilde karşılık vermenin doğru olmadığını, onların barışçı yaklaşımlarla durdurulmalarının daha doğru olacağını savunmuştur.

Sultan Alâeddin Keykubâd'ın, Moğollarla çatışmaktan kaçınmasına sebep olarak hükemânın; "Yeni bir devlet kuran ve ilâhî kudrete bağlanan bir kavim ile savaşmak doğru değildir" demiş olmalarını göstermesi dikkatimizi çekmektedir. Şüphesiz Keykubâd eski âlimlerin bu görüşünü, meraklı olduğunu bildiğimiz tarih kitaplarından öğrenmiş olmalıdır. Bilindiği gibi büyük İslâm âlimi İbn Haldûn (808/1406) meşhur eseri "Mukaddime"sinde devletlerin kuruluş ve yıkılış sebepleri üzerinde de durmakta ve asabiyyetin bu konuda oynadığı role işaret etmektedir²⁷. İbn Haldûn'un eserinde sistematüğini yaptığı bu görüşün, bu büyük âlimden bir buçuk iki asır önce yaşamış olan Keykubâd tarafından bilinmesi, hatta, yeni devlet kurmuş, asabiyyeti güçlü bir millet olan Moğollarla münasebetlerini bu bilgisi istikametinde oluşturması son derece önemli bir gelişme olarak görülmelidir. Bilgi ve müşâhedelerinin kendisini Moğollardan uzak durmaya, onlarla dostça münasebetler kurarak savaşmaktan çekinmeye zorladığını böylece tesbit ettiğimiz Keykubâd'ın, aynı bilgi ve müşâhedeleri Rumlar için söz konusu olunca savaşa karar vermesi, onun politikasını oluştururken bilgi, tecrübe ve müşâhede-yi esas alan, duygulardan uzak gerçekçi yapısını ortaya koymaktadır. Sultan Alâeddin Keykubâd'ı "Uluğ Keykubâd" yapan da budur.

26 İbn Bîbî, age, s. 377-378; Nesevî, age, s. 114 vd.; Ebu'l-Ferec, age, II, 527; Turan, age, s. 368-369.

27 İbn Haldûn, Mukaddime, haz.: S. Uludağ, İst., 1982, I, 479 vd.